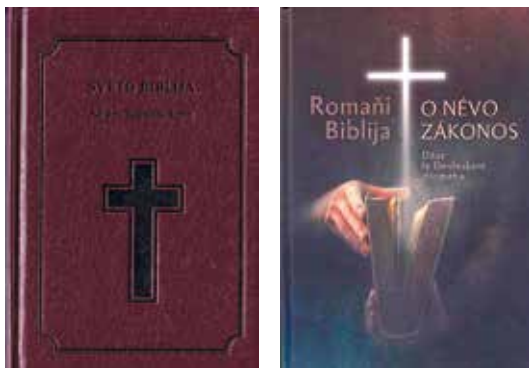

Sveto Biblija Andre Romaňi Čhib

Hermanus/Sol: The Word for the World International / Slovo pre Svet o. z., 2023, 1292 s., ISBN 978-1-957770-47-5

Romaňi Biblija. O névo zákonos. Džas le Devleskere dromeħa

Orličky: Bohumil Jedlička, 2021, 394 s., ISBN 978-80-907837-3-7

Na sklonku roku 2023 vyšel na Slovensku pod hlavičkou společnosti The Word for the World (TWFTW) překlad kompletní Bible (tedy Starého a Nového zákona) do severocentrální romštiny v monolingvním vydání. Jedná se celosvětově o jeden z prvních takto dokončených, publikovaných a dostupných romských překladů, mnohem obvyklejší jsou dosud jen převody Nového zákona nebo jeho částí (van den Heuvel 2020: 459–463). V roce 2021 vyšel první kompletní Nový zákon v romštině i v Česku (dle jména překladatele budu dále uvádět jako Staněk 2021), opět monolingvně. Tento překlad vyšel chronologicky jednak po publikaci romského překladu Nového zákona na Slovensku (opět péčí TWFTW 2014, bilingvně 2018, upravená verze je součástí TWFTW 2023), jednak po překladech dílčích knih Nového zákona v Česku (Evangelium podle Jana – Oláh, Kultová 1997; Skutky apoštolské – Oláh 2000).

Ačkoli vyšly romské převody Bible i Nového zákona v sousedních státech, jazyk překladu je totožný – jedná se o severocentrální romštinu a i v rámci tohoto širšího vymezení jde o variety blízké, spadající do středového pásu severocentrálních dialektů zahrnujících historické regiony Spiše, Šariše a Abova. Zatímco jazyk překladů TWFTW odpovídá více Šariši (zhruba na sever a severozápad od Košic), Staňkův překlad spadá i dle závěrečné poznámky (Staněk 2021: 387) svým dialektem do oblasti Abova (zhruba jižně a jihozápadně od Košic).

V čem jsou si nové překlady podobné a v čem se odlišují? Co nám existence takového množství textu v romštině říká o aktuální pozici standardizované romštiny? Jedná se spíše o emblematické texty, nebo je budou mluvčí romštiny

běžně číst a studovat? Mohou mít výsledky dlouholeté překladatelské práce přesah, který bychom u jiných knih v romštině nenašli? K posouzení výstižnosti překladu mi chybí teologická i jazyková erudice, v každém případě zůstává nemálo otázek, kterým se lze nad převody Bible věnovat. K zamyšlení nad nimi využiju nejen texty samotné, ale i rozhovory, které jsem vedl s překladateli.

V úvodu je třeba upozornit na jeden velmi zásadní rozdíl obou biblických textů v romštině. Staňkův překlad vznikl podobně jako předchozí v Česku vydané překlady primárně jako individuální počín jediného překladatele (Staněk 2021: 7, 9). Slovenská TWFTW 2023 (obsahující i revidovaný překlad Nového zákona z r. 2014, resp. 2018) je kolektivním dílem, které na svých stránkách záměrně neuvádí překladatelský tým – jak jsem se dozvěděl, například i proto, aby překlad kanonického textu nebyl spojován s jedinou křesťanskou denominací, z jejíhož kruhu vzešel a mohl být kvůli tomu zavržen jinými křesťany. Kolektivnost překladu ovšem znamená více než jen větší počet překladatelů: jednak jednotliví překladatelé svou práci konzultovali mezi sebou, dále s kontrolní skupinou rodilých mluvčích, a zároveň skrze zpětné překlady s exegetou, tedy vykladačem původních textů (osobní rozhovor s týmem; viz také předmluva TWFTW 2023). Staňkův překlad vznikl po dlouhou dobu osamoceně, a až následně jej redigoval romista Zbyněk Andrš.

Daný rozdíl je patrný v několika ohledech. „Slovenská“ bible v romštině je psaná interdialektem vystihujícím preference kontrolní skupiny členů dané církve z více sborů na východním Slovensku, která vznikající překlad posuzovala. „Český“ Nový zákon se snaží být věrný především idiolektu jediného překladatele. To vede k užití některých v rámci severocentrální romštiny úžeji regionálně vymezených výrazů (například *helos* „místo“, *zégos* „nebe“, *jéva* „zdarma“...) a ovlivňuje to také podobu zápisu Staňkova překladu, který například značí dlouhé hlásky.

„Slovenský“ kolektivní přístup pak není jen věcí rozhodnutí, ale také financí. Práci, tisk a distribuci zaplatila jedna z mezinárodních biblických společností, s čímž souvisí i předávání zkušeností organizace s překladem Bible do neliterárních jazyků; i díky této zkušenosti a financování se u slovenského vydání dbalo na poměrně rychlé uvedení audioverze.¹ Ta (vedle samotných bohoslužeb a jiných užších setkání nad biblickým poselstvím) umožňuje mluvčím překonat překážku zápisu jejich mateřštiny, se kterým mají minimální zkušenost. Namluvená i textová verze jsou navíc široce dostupné přes mobilní aplikace (např. YouVersion), které umožňují další funkcionality (například zasílání „verše pro tento den“ přihlášeným uživatelům atp.).

Od těchto spíše procesních rozdílů přikročím k dalšímu prvku zjevnému na první pohled – nové překlady přistupují oproti předchozím odlišně k jazykovému

1 V obsahu TWFTW 2023 na ni odkazuje QR kód; audioverze obsahovala v době vydání knihy patrně jen Nový zákon, audioverze k romskému překladu Starého zákona má být postupně doplňována.

purismu, tedy snaze vytvořit překlad reprezentativní a co nejméně ovlivněný kontaktními jazyky. Nejpatrnější rozdíl je zde mezi staršími překlady Oláhovými a překlady TWFTW (2014, 2018, 2023). Oláh přichází s novotvory z romských kořenů slov, rozšiřuje významy slov běžných, s gustem využívá prostředky v běžné mluvě okrajové (například přechodníky) a archaické. Text je pak esteticky vytříbený, nicméně ani zkušený čtenář si někdy nemusí být jistý přesným významem čteného – některé významy nejsou běžným užíváním ukotvené a mohou znamenat více věcí. Ve složitějším textu je to pociťováno o to výrazněji.

Na překladech TWFTW je naopak zjevné, že puristické či estetické hledisko zde silně ustoupilo jinému kritériu – srozumitelnosti pro čtenáře (nebo posluchače). Autoři překladu se nevyhýbají užití přejímek, což je svým způsobem sebevědomý čin (ve smyslu „taková slova běžně používáme a není na tom nic podivného“). U převodu TWFTW se čtenář může někdy podivit nad tím, nakolik je text přejímkami „zatížený“ (a někoho to může od čtení i odradit), méně ale bude váhat nad významem překladu (pokud je tedy schopen porozumět významu originálu, který rovněž klade své překážky). Staňkův převod stojí v tomto ohledu „někde uprostřed“. Pro příklad zde mohu uvést dva verše (1: 16, 17) z Janova evangelia ve třech verzích:

Z jeho plnosti jsme byli obdarováni my všichni milostí za milostí. / Neboť Zákon byl dán skrze Mojžíše, milost a pravda se stala skrze Ježíše Krista.
(Ekumenický překlad 1985)²

Leskere savoripnastar chudňam amen savore, kamiben kamibnaha. | O zakonos esas dino le Mojžíšistar, o bachtalipen the o čaćipen ačhila le Jezu Kristostar.
(Oláh, Kultová 1997)

Leskere pherdipnastar chudľam amen savóre džane báro kamiben. | Bo o zakonos sas dino prékalo Mojžíšis, u o íleskeriben the o čaćipen pes ačhľa prékalo Jezus Kristos.
(Staněk 2021)

Amen savore priilam leskre barvalipnastar jekh požehnaŋje pal aver. | Bo prekal o Mojžíš sas dino o zakonos, ale e milost' the o čaćipen avľa prekal o Ježíš Kristus.
(TWFTW 2023)

2 Český překlad je jednou, nikoli jedinou verzí Bible – jako předlohu jej užívá Oláh, jako jednu z předloh dle předśadky Staněk 2021 (přihlíží rovněž k parafrázovanému překladu Slovo na cestu a romské verzi TWFTW 2014), u TWFTW lze předpokládat (vedle průběžných konzultací s exegetou) užití slovenského ekumenického překladu z r. 2000, který je i součástí bilingvního vydání TWFTW 2018. Ve vydání TWFTW 2018 a 2023 nejsou předlohy uvedeny.

TWFTW je jazykově zjevně odvozený ze slovenštiny. Pokud náboženské termíny nemají alespoň zčásti příbuzný zavedený ekvivalent v romštině (*barvalipen*, *čaćipen*), ponechává terminologii slovenskou, navíc bez adaptačních morfémů romštiny, které by mohly zamlžit, na jaký temín se odkazuje (*požehnanie*, *milost*). Tento přístup se ostatně aplikuje i u vlastních jmen (viz rozdíly *Mojžiš* / *Mojžišis*). TWFTW 2023 užívá jen střídme novotvary (např. *ulipen* „úroda“) a některé z romštiny odvozené tvary užívané v dřívějších překladech Nového zákona (TWFTW 2014, 2018) v nové kompletní Bibli nahrazuje přejímkami (například právě *milost* nalezneme v TWFTW 2018 jako *lačhipen* / *milost*). Ve větší míře se s neologismy setkáme v překladech zbylých překladatelů (viz *savoripen*, *pherdipen*, *ileskeriben*, *kamiben* v posunutém významu od základního „láska“).

TWFTW nepracuje výrazně ani se zdokumentovanými (leč u běžných mluvčích okrajově užívanými) archaismy. S jednou výraznou výjimkou: používá důsledně číslovky v romštině (například v Genesis jsou číslovky časté; v romštině jsou vyšší číslovky běžně přejímány, někdy ale zůstávají původní tvary v pasivní znalosti mluvčích). U čísel od 10 výše čtenářům napomáhá připojením číslice v závorce za slovně vypsanou číslovkou: *dešuduj* (12).

Když už zmiňuji číslovky – v Bibli významné úvodní „Na počátku...“ překlad TWFTW 2023 záměrně neodvozuje od lokálně běžné přejímky *peršo* „první“, ale vybírá z lokální slovenštiny neodvozené synonymum a od něj vytváří tvar *ešebnovarestar* (v TWFTW 2018 nalezneme vedle sebe varianty *ešebnovarestar* / *peršovarestar*; Staněk užívá *eršúnestar*, zde se ovšem patrně jedná o shodu s jeho dialektem, nikoli o výběr z možností). Jinými slovy – také u TWFTW 2023 hraje symbolika, purismus a prestiž svou roli, vzájemný poměr je ovšem u překladu TWFTW jednoznačně vychýlen směrem ke srozumitelnosti jako hlavnímu kritériu.

Poměrně srozumitelné jsou ovšem oba nové překlady (což u převodu archaického náboženského textu do jazyka s teprve rodící se literární tradicí není jednoduché), samozřejmě tím více, čím více znáte specifika zvolených subvariet severocentrální romštiny. Lze také očekávat, že řada čtenářů Bibli (rámcově) zná a znalost kontextu je může přenést přes obtížnější místa, kterým se vyhnout nelze. Ostatně biblické překlady včetně zde posuzovaných vycházejí běžně v monolingvních edicích, což je například u romské literatury neobvyklé – domnívám se, že se zde počítá s tím, že čtenáři Bible verzi v majoritním jazyce mají k ruce.

Na obou překladech je také poznat poměrně pečlivá redakční práce: obsahují jen minimum překlepů nebo chyb v interpunkci. V souvislosti s pečlivou redakcí je také třeba reflektovat, že oba převody do velké míry respektují základní principy zápisu severocentrální romštiny (Červenka 2023). Zároveň se od zápisu v některých ohledech odlišují. U Staňkova převodu lze odchylky obvykle odůvodnit snahou o vystižení specifík idiolektu překladatele (především zapisování délek) nebo jsou vedeny „výslovným přáním překladatele“ (zápis členu společně s bezkoncovkovou předložkou: *palo* namísto standardního *pal o*; Staněk

2021: 387). Překlad TWFTW například užívá zápisu složených tvarů spojek či příslovčí dohromady po vzoru slovenštiny (*paloda* namísto *pal oda* „potom“; *vašoda* namísto *vaš oda* „proto“) nebo v omezených případech zapisuje ztrátu znělosti na konci slova (*adarik* namísto *adarig* „odtud“), kterou by měl dle pravidel zápis ignorovat. V ústředním křesťanském kodexu je tedy kodifikovaná romština jednoznačně přítomná, zároveň se ale zdá, že zatím není obecně přijata natolik, aby si profesionální uživatelé nemohli pravidla (na Slovensku zejména pro potřeby škol a médií publikovaná prvně v roce 2006; Červenka 2023: 7) upravovat dle svých preferencí i v takto symbolicky významném textu. Stranou zde ponechávám dialektní odchylky na úrovni hláskových změn, které pravopis rovněž omezeně řeší a ke kterým bychom našli příklady v obou textech – redakce Staňkova překladu ostatně vychází z rozhodnutí věrně do knihy otisknout specifika variety překladatele (Staněk 2021: 387).

Mnohé publikované romské texty mají pouze emblematickou, symbolickou hodnotu, jejich primárním účelem není slovy sdělovat význam, pouze příjemcům reprezentovat identitární ukotvení. Příkladem takových textů jsou názvy romských organizací a médií, překlady politických komentářů v časopisech (které si mluvčí romštiny raději přečtou v původní verzi hned vedle romského překladu) nebo i celé knihy včetně biblických textů (Matras 2002: 254–5). Kromě estetické kvality překladu, jeho přesnosti nebo srozumitelnosti je nejpodstatnější, zda budou popisované romské Bible vůbec čteny či obecněji užívány (jakkoli může mít i symbolická funkce překladu pro romské věřící svou hodnotu). Mnozí pastoři v romských sborech (jež pokládám za důležité zprostředkovatele) mohou být již natolik zvyklí na práci s překladem Bible do majoritního jazyka, že romskému převodu nedají šanci. Na druhou stranu jsem zažil i situace, ve kterých je Bible užívána a vysvětlována na kázáních v romštině, přičemž vykládané verše mají věřící na očích nejen v knize či mobilu, ale například i prostřednictvím obrazovek v modlitebně. Podobně jako zmíněná audioverze nebo funkcionality aplikací pro studium Bible mají tyto cesty potenciál překročit bariéru mezi mluvčím a psanou formou jazyka, kterou naprosté většině mluvčích romštiny škola nezprostředkuje.

Překlad Bible může také upevnit pozici romských pastorů jako jedné z mála ekonomických nik, ve kterých je znalost romštiny v současné době výhodou. Právě ekonomický status je pro menšinové jazyky jedním z důležitých prvků pro jejich vitalitu a další předávání.

K externím potenciálům biblických překladů bych nakonec přidal ještě jednu možnost. Z lidí ovlivněných překladem (ať už překládáním samotným nebo percepcí do romštiny přeložených příběhů) se mohou stát aktivní autoři romsky psaných textů (paralely bychom našli například ve sborníku o potenciálu biblických překladových projektů pro menšinové jazyky, za všechny například Sub Song 2015).

Od externích potenciálů se ale nakonec vrátím k primárnímu účelu: pro věřící mluvčí romštiny mohou být existující a více způsoby (včetně kázání) šířené

překlady do jejich mateřštiny bránou k lepšímu a hlubšímu pochopení nauky, kterou považují pro svůj život za klíčovou. Překladem a vydáním ovšem taková cesta k příjemci nekončí, spíše začíná.

Pavel Kubaník³

Literatura:

- Bible. Písmo svaté starého a nového zákona. Ekumenický překlad.* 1985. Praha: Ekumenická rada církví v Československu.
- Červenka, J. 2023. *Pravidlá rómskeho pravopisu.* Bratislava: Národný inštitút vzdelávania a mládeže.
- Matras, Y. 2002. *Romani. A Linguistic Introduction.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Oláh, V., Kultová, I. (překladatelé). 1997. *O evangelium le Janustar. Evangelium podle Jana.* Praha: Česká biblická společnost.
- Oláh, V. (překladatel). 2020. *Pal oda, so kerenas le devleskere bichade / Skutky apoštolů.* Praha: G plus G.
- Sub Song, E. 2015. The effect of Bible translation on literacy among Nenets Christians. In: Beerle-Moor, Marianne, Voinov, Vitaly (eds.). *Language Vitality Through Bible Translation.* New York: Peter Lang, 217–224.
- TWFTW 2014. *E nevi zmluva. Andre romaňi čhib pal o vichodno Slovensko.* Colorado Springs / Soľ: The Word for the World International / Slovo pre svet na Slovensku.
- TWFTW 2018. *E nevi zmluva / Nová zmluva. Rómsko slovenské vydanie.* Colorado Springs, Soľ, Bratislava: The Word for the World International / Slovo pre svet na Slovensku / Slovenská biblická spoločnosť.
- van den Heuvel, W. 2020. Romani Bible Translation and the Use of Romani in Religious Contexts. In: Matras, Y., Tenser, A. (eds.), *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics.* Cham: Palgrave Macmillan, 459–486.

³ Autor působí jako odborný asistent na Oddělení romistiky ÚEŠEBS FF UK. E-mail: pavel.kubanik@ff.cuni.cz